

ФОРМУВАННЯ РОЛЬОВОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

У статті розглядається проблема формування рольової поведінки як засобу соціалізації учнів з порушеннями інтелектуального розвитку на основі вивчення особливостей виконання ними конвенційних ролей школяра, старости, бібліотекаря, природознавця. Уточнено сутність рольової поведінки, параметри її вивчення і складові формування, зміст виконання основних конвенційних ролей розумово відсталих підлітків. Особливості виконання рольової поведінки у розумово відсталих учнів визначаються рівнем сформованості її компонентів (змістового, емоційно-мотиваційного, власне поведінкового). Методика формування рольової поведінки у розумово відсталих школярів підліткового віку здійснюється за напрямками: засвоєння учнями знань про правила виконання конвенційних ролей; формування позитивного ставлення до виконання конвенційних ролей; вироблення практичних вмінь і навичок рольової поведінки, активізація рольової поведінки.

Ключові слова: соціалізація, учні з порушеннями інтелектуального розвитку, рольова поведінка, показники рольової поведінки, методика формування рольової поведінки

Проблема соціалізації є особливо актуальною для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, оскільки вони найбільше потерпають від соціальної незахищеності, особливо в сучасних умовах соціально-економічного розвитку України. Докорінна перебудова життя суспільства, зміна системи відношень у всіх його сферах, стрімкий темп цих змін, економічні труднощі ще більше знижують адаптивні можливості цих дітей і підвищують їх психічну вразливість. Тому допомога таким дітям в адаптації до соціальних вимог є досить нагальною справою

Вивчення проблеми розвитку дітей з обмеженими розумовими можливостями, пошук можливих шляхів її розв'язання вказує на актуальність питання становлення адекватної рольової поведінки в процесі соціалізації особи.

Ефективне формування рольової поведінки у розумово відсталих учнів передбачає цілеспрямований і планомірний вплив педагогів і вихователів на їх свідомість та поведінку. Мета такого впливу – формування рольової поведінки відповідно до основних соціальних ролей, тобто тих правил, яких учні мають дотримуватися у школі. Результатом такого впливу є становлення у дитини вмінь і навичок виконання соціальних ролей, які є певним показником її адаптації до умов життєдіяльності у суспільстві.

В основу розробки методики формування рольової поведінки розумово відсталих учнів покладено розуміння суті та показників рольової поведінки. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що рольова поведінка – це практичне виконання соціальних ролей, реальні вчинки людини, опосередковані суспільними вимогами і очікуваннями, її особистісними властивостями, а також уявленнями про оточуючих і про саму себе. Під поняттям «соціальна роль» розуміють відповідний прийнятим нормам спосіб поведінки людини залежно від її статусу чи позиції в суспільстві (Г.М. Андрєєва, П.П. Горностай, А.Б. Коваленко, І.С.Кон, М.Н. Корнєв, В.Г.Крисько, В.В. Москаленко, Л.Е. Орбан-Лембрик, Б.Д. Паригін, П.Я. Пригунов, Л.Д. Столяренко, Т. Шибутані та ін.).

Серед соціальних ролей вирізняють ролі конвенційні і міжособистісні. Конвенційні (або офіційні) ролі – це стандартний шаблон поведінки, що очікується та вимагається від людини, яка займає певну статусну позицію у групі. Основна конвенційна роль для учнів – роль школяра. До конвенційних ролей школяра відносяться також ролі, пов'язані з його офіційним статусом у класі: староста, санітар, бібліотекар, природознавець, черговий. За допомогою виконання та засвоєння цих ролей дитина залучається до окремих сфер життєдіяльності, суспільних відносин. Виконання конвенційних ролей тісно пов'язане з виконанням дитиною міжособистісних (чи неформальних) ролей, зумовлених її неофіційним статусом [2].

Особливості виконання рольової поведінки у розумово відсталих учнів визначаються рівнем сформованості її компонентів (змістового, емоційно-мотиваційного, власне поведінкового) [1].

Відповідно, формування рольової поведінки у розумово відсталих учнів здійснюється за

напрямами:

1) Засвоєння учнями знань про правила виконання конвенційних ролей, тобто формування змістового компонента рольової поведінки.

Так, формування змістового компонента рольової поведінки забезпечується правильним і повним аналізом змісту конвенційних ролей, з'ясуванням назви, їх призначення, основних правил, послідовності виконання за значущістю та способами виконання. Аналіз конвенційних ролей передбачає добір дітьми адекватних практичних дій, їх вербалізацію на підставі використання життєвого досвіду учнів.

Варто нагадати, що кожна конвенційна роль передбачає виконання певної кількості правил, і це передусім потребує наявності в учня відповідних вмінь. Відбір таких вмінь проводиться на основі опитування, соціометричних процедур, ігор, прямих спостережень та ін.

Наведемо основні правила виконання конвенційної ролі школяра і необхідні для цього вміння.

Роль школяра:

1. Старанно вчитися: уважно слухати вчителя, виконувати навчальні завдання, відповідати на уроці, не відволікатися, не розмовляти з друзями на уроках, виконувати домашні завдання та бути готовим до уроку.

2. Бути дисциплінованим на уроках, перервах та у позаурочний час: бути спокійним, не вставати без дозволу, не розмовляти на уроці та у їдальні, спокійно ходити по школі.

3. Дотримуватися шкільного режиму дня: вчасно приходити до школи, не запізнюватись на уроки та інші виховні заходи.

4. Дотримуватися порядку на робочому місці, у класі та в інших шкільних приміщеннях: перед уроком на парту класти лише підручник, зошит і пенал (відповідно до вимог навчального предмета), не малювати на партах і на стінах, сміття складати лише у дозволені місця.

5. Бути чемним з вчителями, вихователями, іншими працівниками школи та товаришами: бути ввічливим і доброзичливим.

6. Брати активну участь у корисних справах класу і школи: виконувати громадські обов'язки, завдання педагога, класу та школи, брати участь у святкових заходах.

7. Дбайливо ставитися до шкільного майна, своїх та чужих речей: тримати свої речі у чистоті і порядку, верхній одяг вішати до шафи чи на вішалку, берегти речі оточуючих людей, не пошкоджувати шкільне майно.

8. Дотримуватися правил особистої гігієни, слідкувати за своїм зовнішнім виглядом: щоденно умиватись і чистити зуби, доглядати за одягом, взуттям, зачіскою, нігтями.

9. Бути чесним, стриманим і тактовним: говорити правду, бути терплячим, не кривдити та не принижувати інших, прислухатися до слів співрозмовника, не використовувати грубих слів.

10. Допомогати товаришам у навчанні, праці: в позаурочний час пояснювати товаришам незрозумілий матеріал, допомагати їм у прибиранні класу, спальні, їдальні чи території школи.

11. Боротися з власними шкідливими звичками та допомагати в цьому товаришам: усвідомлювати свої негативні звички (брехливість, невідповідальність, дратівливість, брутальність та ін.) та намагатися їх виправити.

12. Берегти та примножувати честь школи: добре вчитися, брати участь у змаганнях, конкурсах, не скоювати порушень дисципліни, правопорушень.

Для вирішення завдань першого напряму роботи проводилися заняття з використання системи рольових ігор, зміст і кількість яких щодо засвоєння кожної конвенційної ролі визначався змістом і переліком правил цієї ролі. Так, якщо роль школяра складається з 12 правил, то проводилось 12 занять. Відповідно, визначалась і тематика кожного заняття, враховуючи запропоновані вміння.

Кожне заняття складалося із вступної, основної і заключної частин.

Вступна частина заняття тривала 5 хвилин і включала вступну бесіду педагога, яка допомагала пояснити дітям мету заняття. У зв'язку з цим використовувалися запитання на активізацію наявних знань про правила виконання конвенційних ролей. Також використовувалися ігрові вправи-розминки, що

сприяли зосередженню дітей на меті заняття та підвищенню їх зацікавленості.

Основна частина заняття – тривала 15 хвилин і передбачала проведення однієї або декількох рольових ігор описового характеру. Рольові ігри проводилися поетапно. Мета цієї частини: пояснити учням зміст ролі чи правила, викликати емоційне переживання та відповідне ставлення до вмінь, які розглядаються і обговорюються на занятті.

Заключна частина заняття передбачала формулювання змістовних частин правила певної ролі чи повний перелік правил ролі. Мета цієї частини заняття полягала у підведенні учнів до узагальненого поняття певної конвенційної ролі та виведення певного правила рольової поведінки. Правило формулювалося з опорою на наочність.

Наведемо приклад одного заняття першого напряму роботи.

Тема: „Старанно вчитися – головне правило школяра”.

Мета: дати дітям уявлення про роль школяра, розкрити зміст правила - старанно вчитися, підвести до розуміння складових сутності цього правила або вмінь: уважно слухати вчителя, виконувати навчальні завдання, відповідати на уроці, не відволікатися, не розмовляти з друзями на уроках, виконувати домашні завдання та бути готовим до уроку.

Хід заняття.

I. Вступна частина.

1. Підготовча бесіда педагога за планом:

- Для чого ви навчаєтесь у школі?

- Яке головне завдання школярів?

- Що означає, на Вашу думку, правило „Старанно вчитися”?

- Що ми з вами будемо робити на наших заняттях? Ми будемо грати в рольові ігри. Кожна рольова гра має „подвійне дно” - передусім сприймається як можливість отримати задоволення, але сенс гри не тільки в цьому. Головне, що вона дає можливість краще пізнати себе й інших та чого-небудь навчитися.

- Яку користь це нам принесе? Ми зможемо краще зрозуміти, що знаємо і не знаємо, свої почуття і бажання; навчимося так себе поводити та виявляти свої почуття, щоб інші нас краще розуміли; щоб менше конфліктували, тому що зрозуміємо інших людей і до того ж весело проведемо наше заняття.

2. Вправа-розминка „Складові правила”.

Опис вправи: група встає в коло. Вчитель бере в руки м'ячик і пояснює правила гри: „Той, у кого в руках знаходиться м'ячик, має сказати що означає для нього „старанно вчитися” і швидко перекидає м'ячик іншому гравцю” (уважно слухати вчителя, виконувати навчальні завдання, відповідати на уроці, не відволікатися, не розмовляти з друзями на уроках, виконувати домашні завдання та бути готовим до уроку).

II. Основна частина.

1. Рольова гра „Урок”.

Опис рольової гри: учні грають „у школу”. Гра проводиться поетапно: введення дітей у ситуацію гри (вчитель актуалізує рольовий досвід та опорні знання щодо рольової поведінки на уроці); інструктаж (здійснюється ознайомлення з метою рольової гри і обговорюються правила виконання кожної ролі (вчителя, директора, завуча, вихователя), крім ролей учнів; вибір героїв гри та розподіл ролей (він може бути добровільним чи у вигляді гри); здійснення рольової гри (активні учасники діють відповідно до своїх ролей і отриманої інформації) та обговорення гри (учні, які грали ролі директора, завуча і вчителів, висловлюють свої думки з приводу рольової поведінки інших гравців, констатують позитивні і негативні моменти).

III. Заключна частина.

1. Зачитування головного правила конвенціональної ролі школяра „Старанно вчитися”.

2. Гра „Я старанно вчусь”.

Опис гри: вчитель починає речення „ Я старанно вчусь тому, що...”, а діти по черзі закінчують

його.

3. Вчитель озвучує висновок у формі визначення правила „Старанно вчитися” конвенційної ролі школяра і його складових компонентів: завжди бути готовим до уроку, уважно слухати і розуміти вчителя, активно працювати на уроці, не відволікатися, не розмовляти з друзями, правильно виконувати домашні завдання, бути ввічливим.

2) Формування позитивного ставлення до виконання конвенційних ролей, тобто формування емоційно-мотиваційного компоненту рольової поведінки.

Метою цього напряму роботи є закріплення й удосконалення знань школярів щодо змісту конвенційних ролей, вироблення активного позитивного ставлення до рольової поведінки, з подальшим практичним виконанням правил конвенційних ролей.

З цього напряму проводилося одне заняття, тематика якого визначалася змістом усіх правил кожної конвенційної ролі або вмінь конкретного правила. (Наприклад, „Хороший школяр – честь і гордість школи”, „Староста – перший помічник вчителя і вихователя”). Заняття включає вступну, основну і заключну частини.

Вступна частина заняття спрямовувалася на актуалізацію знань про зміст правил виконання конвенційних ролей відповідно до їх складових компонентів. Наприклад, вправа - розминка „Снігова куля”.

Опис вправи: вихователь пропонує групі розповісти правила виконання певної конвенційної ролі, але так, щоб кожний учень промовив тільки одне слово правила чи розповів одне правило. Доцільніше відбивати долонями ритм, щоб зберігся темп гри. Мета гри: актуалізація в учнів досвіду рольової поведінки та опорних знань щодо правил виконання ролі.

Основна частина заняття присвячувалася виробленню позитивного ставлення до виконання правил конвенційних ролей. Нами використовувалась рольова гра „Санітар – перший помічник лікаря”.

Рольова гра „Санітар – перший помічник лікаря”

Опис гри: учням пропонується зіграти сценку, в якій санітар допомагає хворому учню обробити і перев'язати рану на пальці руки. Мета гри: закріплення знань щодо правил виконання конвенційних ролей, вироблення активного позитивного ставлення до рольової поведінки через надання допомоги потерпілому і вироблення почуття поваги у потерпілого до ролі санітара, розвиток вмінь практичного виконання правил конвенційних ролей.

Заклучна частина заняття розрахована на те, щоб підвести підсумок заняття про значення позитивного ставлення до виконання конвенційних ролей. Використовується вправа „Перевір себе”.

Вправа „Перевір себе”

Опис вправи: кожен з учасників обирає собі якусь роль і діє згідно з нею. Інші учасники відгадують, яку роль грає їх товариш. Мета вправи: закріплення знань щодо правил виконання конвенційних ролей, вироблення позитивного ставлення до рольової поведінки.

3) Вироблення практичних вмінь і навичок рольової поведінки, активізація рольової поведінки, тобто формування поведінкового компоненту рольової поведінки.

Робота передбачає практичне виконання правил конвенційних ролей. Використовується індивідуальна допомога у вигляді стимулювання учнів шляхом схвалення їх реальних досягнень, демонстрації учням дій, повторення інструкцій щодо виконання правил конвенційних ролей, а також своєчасного надання дитині навідних запитань щодо наступних кроків. Наслідування учнем прикладу педагога є одним з основних механізмів виховання розумово відсталих дітей. Механізм наслідування відіграє особливу роль у формуванні особистості. Діти наслідують поведінку передусім тих людей, в контактах з якими відчувають свою фізичну і емоційну захищеність, благополуччя.

Мета третього напряму роботи – систематизація й узагальнення знань учнів щодо змісту конвенційних ролей, вироблення практичних вмінь і навичок рольової поведінки у дітей, активізація рольової поведінки, вироблення стійкого позитивного ставлення до неї.

Заняття цього напряму роботи проводилося також на основі використання системи рольових ігор і за зазначеною вище схемою: вступна частина, основна частина, заключна частина.

Слід відмітити, що формування в учнів рольової поведінки за визначеними напрямками здійснюється в процесі позакласної виховної роботи у допоміжній школі завдяки використанню спеціально розроблених занять, в основу яких покладається система рольових ігор різних типів (опис, демонстрування, тренування, відображення, сенсibiлізація). Змістом рольових ігор є суть основних конвенційних ролей розумово відсталих школярів.

В процесі виконання занять використовуються усі найважливіші методи навчання та виховання (формування свідомості, організація діяльності та засвоєння досвіду суспільної поведінки, стимулювання діяльності та поведінки). Формування рольової поведінки передбачає застосування переважно фронтальної форми роботи. Але, враховуючи наявність у дітей різних рівнів та особливостей рольової поведінки, використовуються також групова та індивідуальна форми роботи.

Методика формування рольової поведінки була апробована на прикладі становлення у розумово відсталих учнів виконання правила конвенційної ролі школяра «старанно вчитись». Ефективність запровадженої методики визначалася шляхом порівняння рівнів сформованості показників рольової поведінки в учнів у контрольній та експериментальній групах до і після проведення формуючого експерименту. Для оцінок розподілу середніх величин використовувався *t* - критерій Стюдента.

Дослідження, спрямоване на формування рольової поведінки у розумово відсталих школярів підліткового віку за розробленою методикою проводилось на базі Київської допоміжної школи-інтернат №16. Формуючим експериментом було охоплено 38 учнів сьомих і восьмих класів (18 учнів у контрольній групі і 19 – в експериментальній).

Результати дослідження показують значне підвищення підсумкових даних в експериментальній групі щодо рівнів сформованості компонентів рольової поведінки: змістового, емоційно-мотиваційного та поведінкового. Водночас виявлено, що в контрольній групі кількісні дані майже не змінилися.

Таким чином, у результаті проведення аналізу кількісних і якісних даних формуючого експерименту за розробленою методикою відмічається прогресивна динаміка стосовно показників рольової поведінки, що вбачається вагомою підставою для застосовування її на практиці.

В результаті спостереження за учнями при проведенні спільних рольових ігор, ми відмітили у групі сприятливий клімат для появи нових „зірок” і „лідерів”, унеможливлення появи „знехтуваних”. Товариська взаємна довіра, відвертість, готовність прийти на допомогу і пояснити свої рішення, усвідомлена координація своїх дій, активна критика неадекватної поведінки – ось певні зразки рольової поведінки, які стали притаманні учням експериментальної групи. Обов'язковим результатом корекційної психолого-педагогічної роботи є встановлення і підтримування життєздатних зразків спілкування чи мереж, за допомогою яких група виконує свої ділові завдання.

Запропонована методика формування рольової поведінки в розумово відсталих учнів розповсюджується на всі визначені конвенційні ролі та відповідає вимогам освітніх закладів.

Вивчення психологічних особливостей рольової поведінки та цілеспрямоване її формування у учнів з порушенням інтелектуального розвитку сприятиме підвищенню рівня їх соціалізації та зростанню особистісної зрілості за умови впровадження у виховний процес психолого-педагогічних умов, які побудовані на теоретичних засадах, що враховують сутність рольової поведінки та її складових, повноту характеристик і особливості прояву у дітей; передбачають поетапне становлення змістового, емоційно-мотиваційного та власне поведінкового компонентів рольової поведінки.

Використана література:

1. Горбенко С.Л. Психологічний зміст вивчення рольової поведінки розумово відсталих підлітків / С.Л. Горбенко // Дефектологія. – 2005. – 3. – С.5-9.
2. Корнев М.Н., Коваленко А.Б. Соціальна психологія: Підручник / М.Н. Корнев, А.Б. Коваленко – К.: Геопринт, 2006. – 400с.

References

1. Gorbenko S.L. Psihologichniy zmist vivchenyaroliovoipovedinkirozumovovidstalihpidlitkiv / S.L. Gorbenko // Defectologia. – 2005. – 3. – P.5-9
2. Kornev M.N., Kovalenko A.B. Socialnapsichologija: Pidruchnik / M.N. Kornev, A.B. Kovalenko – K.: Geoprint, 2006. – 400p.

Горбенко С.Л. Формирование ролевого поведения как способ социализации учащихся с нарушением

интеллектуального развития

В статье рассматривается проблема формирования ролевого поведения как способа социализации учащихся с нарушением интеллектуального развития на основе изучения особенностей выполнения ими конвенциональных ролей школьника, старосты, санитаря, библиотекаря, природоведа. На теоретическом этапе исследования осуществлен анализ проблемы ролевого поведения, сути конвенциональных ролей умственно отсталых подростков. Особенности выполнения ролевого поведения у умственно отсталых учащихся определяются уровнем развития ее компонентов (содержательного, эмоционально-мотивационного, собственноповеденческого), направленностью (на решение задачи, на поддержку отношений в группе или на себя), характером принятия роли (ритуальный, личностно-принятый или нулевой). Методика формирования ролевого поведения у умственно отсталых школьников подросткового возраста, которая осуществляется по направлениям: усвоение учащимися знаний о правилах выполнения конвенционных ролей; формирование позитивного отношения к выполнению конвенционных ролей; развитие практических умений и навыков ролевого поведения, активизация ролевого поведения.

Ключевые слова: социализация, учащиеся с нарушением интеллектуального развития, ролевое поведение, показатели ролевого поведения, методика формирования ролевого поведения.

Горбенко С.Л. The formation of role behavior as way of socialization students with infringement of intellectual development

This article contains the results of theoretical and experimental research on role behavior of mentally retarded adolescents. Have been studied such social roles: schoolboy, head, librarian, natural scientist. Features of execution role behavior of mentally retarded students determined by the level of development of the components (semantic, emotional and motivational, behavioral actually), orientation (to solve tasks, to support relationship in a group or on a person or on oneself) and the nature of role-taking (ritual, personality adopted or zero). The technique of forming role behavior in mentally retarded students adolescence was worked out, which is carried out in directions: absorbing knowledge about the rules of the implementation of conventional roles; the formation of a positive attitude towards the implementation of conventional roles; the development of practical skills of role behavior, the activation of the role behavior.

Keywords: socialization, mentally handicapped teenagers, role behavior, indexes of role conduct.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2015 р.

Статтю прийнято до друку 20.09.2015 р.

Рецензент: д. психол. н., проф. Хохліна О.П.

УДК 376.1-056.34:792

Зелінська-Любченко К.О.

РОЛЬ ЭЛЕМЕНТОВ ТЕАТРАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ У ПОДОЛАННИ КОМУНИКАТИВНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

У статті проаналізовано відомості загальної та спеціальної психолого-педагогічної й методичної вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з проблем сформованості й розвитку мовлення та комунікативних умінь у дітей із розумовою відсталістю. Доведено, що розвиток комунікативних умінь дітей молодшого шкільного віку зазначеної категорії є одним із важливих передумов їх соціалізації. Особливості мовленнєвого розвитку розумово відсталих дітей перешкоджають здійсненню повноцінного спілкування, і як наслідок, приводять до зниження потреби у комунікації та несформованості її форм, незацікавленості у контакті, невміння орієнтуватися в ситуації спілкування тощо. У статті представлено огляд основних переваг театральної діяльності у плані розвитку комунікації дітей цієї категорії, та висвітлено напрями театралізації, які можна застосувати під час корекційно-розвивального процесу з розумово відсталими молодшими школярами.

Ключові слова: діти із розумовою відсталістю, комунікативні уміння, дезадаптація, театральна діяльність.

У складний період перетворень в Україні на перший план висуваються ціннісні якості особистості. Особливого значення набувають відносини людей і форма вираження цих відносин у суспільстві.

Необхідною умовою формування соціально активної та духовно багатой особистості є оволодіння мовленням як засобом спілкування. При розумовій відсталості через загальний недорозвиток психіки збагачення досвіду протікає уповільнено та спотворено. Аномально розвинені практична та пізнавальна діяльності не можуть сприяти швидкому накопиченню уявлень і не стимулюють появу нових інтересів та потреб. Дитина не потребує мовленнєвого спілкування з оточуючими.